

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ШУСТ Людмила Миколаївна

УДК 811.161.2'282.2'286(477.82)

**ЕНТОМОЛОГІЧНА ЛЕКSIKA
ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРОК**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Аркушин Григорій Львович,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
кафедра історії та культури української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Глуховцева Катерина Дмитрівна,
ДЗ “Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”,
завідувач кафедри української філології
та загального мовознавства;

кандидат філологічних наук
Філак Ірина Ярославівна,
Ужгородський національний університет,
доцент кафедри української мови.

Захист відбудеться 17 червня 2011 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.02 у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (43000, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30 а, ауд. 41).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Волинського національного університету імені Лесі Українки за адресою: 43000, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30 а.

Автореферат розіслано 11 травня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент

Н. М. Костусяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність і необхідність дослідження діалектної лексики, особливо її окремих лексико-семантичних груп, не викликає сумнівів, адже народні говори великою мірою зберігають старі форми й відображають інноваційні процеси, зумовлені як внутрішніми законами цієї мови, так й екстралінгвальними факторами.

За останні десятиріччя зібрано та опрацьовано значний фактичний матеріал, проведено аналіз різних лексичних шарів українських говорів. Діалектна лексика української мови, зокрема, побутова (Г. О. Козачук, Г. І. Гримашевич, Л. Г. Пономар), ботанічна (О. Ф. Миголинець, Л. А. Москаленко, Р. С. Омельковець, М. В. Поістогова, І. В. Сабадош, Л. Д. Фроляк), мисливська (Г. Л. Аркушин), зоологічна (В. М. Куриленко), будівельна (О. М. Євтушок), досить ґрунтовно вивчена. Однак значна частина словникового складу, в т. ч. ентомологічна лексика, досліджена недостатньо.

Хоч комахи відіграють важливу роль у природі та в житті людини, мешкаючи в усіх кліматичних поясах та елементах біосфери – ґрунті, воді, повітрі, однак їхні найменування становлять порівняно невелику лексичну групу. Тому цей чисельний та поширений зоологічний клас потребує детального вивчення не тільки вченими-ентомологами, а й діалектологами.

Уперше звертає увагу на народну ботанічну, зоологічну (в тому числі ентомологічну) лексику І. Г. Верхратський, причому не просто фіксує народні назви, а найточніше визначає біологічний вид, до якого вони належать. Ряд дослідників аналізує найменування окремих комах: сонечка семикрапкового (Г. Л. Аркушин, О. О. Терновська, В. М. Топоров, І. Я. Філак, Л. Ф. Шаталава, Г. Ф. Шило), коника польового й бабки (Й. О. Дзендзелівський), вовчка (Н. П. Дейниченко), мурах і джмеля (Н. М. Бунько, І. Я. Філак), овода та метелика (І. Я. Філак) або мотиви номінації певного ряду цих істот (Ю. О. Кривошапова, Б. Сеген).

Актуальність дослідження полягає в тому, що воно призначене заповнити прогалину, наявну в цьому пласті діалектної лексики. Навіть порівняно з іншими групами – сільськогосподарською, побутовою, ботанічною, зоологічною тощо – ця частина діалектних слів становить периферію і легко може бути втрачена. Важливу роль відіграють також екстралінгвальні фактори, оскільки назви часто можуть зникати у зв'язку зі втратою реалій (комахи вимирають через поширення хімічних засобів боротьби зі шкідниками), заміною науковими термінами (у середовищі науковців, агрономів, освітян, працівників лісового господарства), через послаблення залежності людей від зовнішнього середовища, що спричиняє поступове зникнення з ужитку народної ентомологічної лексики.

Найменування комах становлять інтерес також як джерело для етнолінгвістичних студій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрям дисертації є складником наукової теми кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки “Поліфункціональний статус української мови в синхронії і діахронії” та з науково-дослідною темою “Говірки та оніми Західного Полісся”, яку виконує Західнополіський ономастико-діалектологічний центр (реєстраційний номер 0109 U 00572).

Мета дослідження – аналіз ентомологічної лексики, зібраної безпосередньо в польових умовах, а також вибраної з лексикографічних та лінгвогеографічних джерел, що мають певний стосунок до обстеженої території; виявлення етнолінгвістичного аспекту цих явищ, як одного з мотивів номінації.

Для досягнення поставленої мети виконано такі **завдання**:

1. Досліджено історію розвитку ентомологічної лексики за наявними в лінгвістичній та етнографічній науці джерелами.
2. Визначено репертуар назв комах на досліджуваній території.
3. Виявлено етнолінгвістичний аспект зафіксованих найменувань.
4. Встановлено мотивацію й етимологію цих лексем.
5. З'ясовано особливості просторового розміщення ентомологічних назв досліджуваних говірок. На основі цього уточнено й доповнено інформацію про ареальне членування західнополіського діалектного континууму.
6. Проведено лінгвогеографічний опис вказаної лексико-семантичної групи (укладено лексичні, фонетичні й комплексні карти).

Об'єкт дослідження – лексика західнополіських говірок, що охоплюють територію Волинської та Рівненської областей, а також частково Південного Підляшшя й Берестейщини.

Предмет дослідження – ентомологічна лексика в них.

Джерельна база. Робота ґрунтується на власних записах діалектного матеріалу, зроблених протягом 2007 – 2009 років у 153 населених пунктах Західного Полісся – Волинська, Рівненська (крім східних та південно-східних районів) області, а також окремі говірки Південного Підляшшя та південних районів Берестейщини. Матеріал зібраний за спеціально укладеною програмою-питальником (185 питань) шляхом магнітофонної фіксації діалектного мовлення. Індекс зафіксованих лексем становить близько тисячі одиниць, фонозаписи – майже сто годин звучання. Джерелами фактичного та порівняльного матеріалу були також деякі лексикографічні (Б. Д. Грінченка, Г. Л. Аркушина, М. М. Корзонюка, П. С. Лисенка) та лінгвогеографічні (“Атлас української мови”, “Общеславянский лингвистический атлас”, “Лексичны атлас беларускіх народных гаворак”) праці.

Методика дослідження частково спирається на принципи аналізу ентомологічної лексики, обґрунтовані та використані І. Я. Філак. У нашій роботі звернуто увагу на поглиблене дослідження етимології та принципів номінації окремих найменувань. Загалом фактичний матеріал опрацьовано за допомогою таких методів: описовий (синхронно-описовий) (для загальної

характеристики комах та окремих їх видів); порівняльний (для порівняння ентомологічних назв на різних територіях, а також у різний час побутування, тобто в синхронії й діахронії); типологічний (для встановлення мотиваційних груп); кількісного підрахунку (для аналізу якісних і кількісних характеристик лексико-семантичної групи назв комах); лінгвістичної географії (для докладної просторово-кількісної характеристики). З метою детальнішого опису аналізованої групи лексики залучені матеріали спеціальних наук, які вивчають тваринний світ (ентомології, зоології, фізіології тварин, екологічні матеріали тощо).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що це перша спроба дослідження ентомологічної лексики західнополіських говірок, у якій репертуар назв комах представлений як система та подана їх ареальна характеристика.

Відсутність у вітчизняному мовознавстві спеціальних робіт, присвячених означеній темі, свідчить про необхідність усебічного монографічного опису сутності номінування комах, що можливе за умови дослідження цієї лексики як цілісного явища в різних складових національної мови (літературної й діалектної), комплексного вивчення і встановлення загальних закономірностей типів номінації. Зважаючи на окраїнне розташування досліджуваної території, у роботі визначено також західнополісько-польські та західнополісько-білоруські ентомологічні паралелі.

Теоретичне значення роботи полягає в подальшому розробленні та систематизації теоретичної і практичної бази дослідження лексики українських говорів загалом та західнополіського діалекту зокрема. Простежено просторову поведінку західнополіських ентомологічних назв та виділено окремі діалектні зони. Докладне вивчення та моделювання окремих тематичних груп діалектної лексики дає змогу визначити загальні особливості, притаманні вказаному мовному рівню.

Практичне значення роботи. У науковий обіг уведено новий лексичний матеріал, який можна використати для різних діалектологічних досліджень, укладання регіональних словників та регіональних атласів, доповнення Лексичного атласу української мови. Результати роботи є вихідним матеріалом для вивчення лексики західнополіських говірок у курсі української діалектології, у спецкурсах і спецсемінарах, для написання курсових і дипломних робіт, а також для подібних досліджень лексики інших українських говорів та інших слов'янських мов. "Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся" дає новий матеріал для внутрішнього діалектного членування західнополіських говірок.

Особистий внесок здобувача. Авторка самостійно збирала, проаналізувала та описала окремий пласт діалектної лексики – ентомологічні номени, виокремила ряд мотиваційних вузькодіалектних груп, сформулювала наукові положення та висновки. Значна кількість ентомонімів зафіксована вперше. Усі результати дослідження отримано самостійно, праць, написаних у співавторстві, немає.

Апробація роботи. Дисертацію загалом та її окремі розділи обговорено на засіданні кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки. Результати та основні положення дослідження

викладено в доповідях на I, II та III Міжнародних науково-практичних конференціях аспірантів і студентів “Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє” (Луцьк, 2007 – 2009 рр.), Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів “Мова і культура на пограниччі польсько-українсько-білоруському” (Люблін, 2005 р.), другій сесії наукової школи-семінару “Актуальні проблеми етнолінгвістики” (Житомир, 2006 р.), Міжнародних наукових конференціях “Слов’янські апелятивно-ономастичні оніми в діяхронії та синхронії” (Люблін, 2007 р.), “Леся Українка: естетика, поетика, текстологія” (Луцьк, 2008 р.), “Українська діалектна лексика як об’єкт словникарства та лінгвогеографії” (Ужгород, 2008 р.), “Українське народознавство на початку XXI ст. (теорія, методи та тенденції розвитку)” (Київ, 2008 р.), “Українці Холмщини та Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків” (Луцьк, 2009 р.), “Українська мова поза межами України” (Люблін, 2009 р.), “Західнополіські говірки в просторі та часі” (Луцьк, 2010 р.), “Північноукраїнське наріччя в історії української мови” (Житомир, 2010 р.), діалектологічній конференції з міжнародною участю “Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті” (Тернопіль, 2009 р.), XIII Всеукраїнській ономастичній конференції з міжнародною участю (Ужгород, 2009 р.), III польсько-українському симпозиумі “Господарство, культура і мова на пограниччі польсько-українському” (Люблін – Воля-Угрюзка, 2010 р.), а також на звітних наукових конференціях викладачів, аспірантів та студентів Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, 2007–2010 рр.).

Публікації. Результати дослідження відображено в 16 опублікованих працях, серед яких “Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся” та 9 статей у фахових виданнях, затверджених ВАК України, 1 публікація закордонна (Люблін, Польща). Інші – це тези доповідей, виголошених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура й обсяг дисертації. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, у яких узагальнено результати роботи, списку використаних джерел (16 позицій), списку використаної літератури (234 позиції) та додатків (додаток А – “Індекс картографованих лексем”; додаток Б – “Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся”: 61 карта, з яких 51 – атомарна, 10 – зведені; додаток В – “Питальник”; додаток Г – “Тексти”). Повний обсяг дисертації – 371 сторінка, текстову частину викладено на 176 сторінках, додатки представлено на 167 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації та її актуальність, сформульовано мету й завдання роботи, визначено об’єкт, предмет і методи дослідження, вказано джерельну базу фактичного матеріалу, окреслено наукову

новизну, теоретичну та практичну цінність дисертації, подано відомості про апробацію результатів роботи.

Перший розділ **“Історія вивчення ентомологічної лексики”** містить чотири підрозділи, у яких подано огляд наукової літератури з питань західнополіської діалектної лексики та говіркових найменувань комах.

У **підрозділі 1.1. “Проблема термінології в діалектній лексиці”** окреслено різні підходи до наукових визначень понять “номінація”, “мотивація”. Ґрунтуючись на усталених у літературі визначеннях номінації, запропоноване власне, дещо модифіковане розуміння: номінація – це процес творення за законами мови, надання та закріплення назви (слова, словосполучення, речення) певному вичленованому фрагменту дійсності, що ґрунтується на сприйнятті цього явища, визначенні його найяскравіших ознак та використанні власного словникового запасу номінанта. Оскільки сприйняття явища та словниковий запас людей різний, різними є й мотиви номінації, покладені в основу назви. Також встановлено взаємозв’язок лексеми та її мотиватора в межах літературної мови та поза ними.

Особливу увагу звернуто на моделювання як один із прийомів дослідження діалектної лексики, обґрунтований П. Ю. Гриценком. Ураховуючи дослідження діалектної лексики Г. П. Краєвської (виробнича термінологія), Т. О. Ястремської (пастуша лексика), Г. І. Гримашевич (назви одягу та взуття), Л. М. Голіченко (лексика на позначення сільськогосподарських угідь), Н. М. Дяченко (соматонімени), О. М. Руснак (лексика родинних обрядів) для аналізу ентомологічної лексики було виділено тематичні групи лексики (ТГЛ) та лексико-семантичні групи (ЛСГ): ТГЛ “ентомологічна лексика” (ЛСГ “назви комах”, ЛСГ “найменування личинок комах”), ТГЛ “номіни на позначення житла комах”.

Окреслено термінологію, використану в роботі. Найбільш виправданим вважаємо термін *ентомонім* (від грец. *έντομον* – комаха й *όνομα* – ім’я). Поняттями *ентомологічна лексика (номенклатура)*, *назви (найменування) комах* послуговуємося як синонімічними і використовуємо їх для уникнення тавтології.

У **підрозділі 1.2. “Сучасні дослідження діалектної лексики Західного Полісся”** зазначено, що до вісімдесятих років ХХ ст. західнополіський діалект був найменше досліджений порівняно з двома іншими говорами північного наріччя (середньо- та східнополіським). На сьогодні ряд студій присвячено різним мовним рівням говору. Окремі групи лексики були предметом досліджень Г. Л. Аркушина, Р. С. Омельковець, Л. Г. Пономар, Ф. Й. Бабія, О. М. Євтушка, Г. О. Козачук, О. К. Данилюк. Однак ентомологічні назви досі становили лакуну в діалектних студіях говору.

Підрозділ 1.3. “Історія вивчення народних найменувань комах” розкриває особливості дослідження ентомологічної лексики в українських та деяких слов’янських говорах. Уперше фіксацію народних назв *Insecta* розпочав І. Г. Верхратський. Згодом були видання термінологічної комісії (І. М. Щоголів, С. С. Паночіні, М. В. Шарлемань) та проекти словників О. П. Маркевича,

К. І. Татарка. На сучасному етапі діалектологи найчастіше досліджують назви окремих комах, поширені на певній території. Найбільше праць присвячено сонечку семикрапковому (*Coccinella septempunctata*) (Г. Л. Аркушин, В. Т. Коломієць, Б. Сихта, О. А. Терновська, В. Н. Топоров, І. Я. Філак, Л. Ф. Шаталова, Г. Ф. Шило). Єдина монографічна праця, повністю присвячена ентомологічним назвам, належить В. Важному. Автор досліджує словацькі назви метелика і виділяє серед них три групи: праслов'янські і загальнослов'янські назви; порівняно давній пласт словацьких найменувань; новіші словацькі назви метеликів. В українській діалектології системно описала різні види комах на матеріалі говорів району Карпат І. Я. Філак. Дослідження побудоване як 28 окремих нарисів, у кожному з яких описана одна комаха. У нарисі з'ясовані локальні лексичні, словотвірні, граматичні особливості досліджуваної назви, встановлено їхню етимологію. Таку структуру вважаємо найбільш оптимальною для всебічного розкриття представленої теми.

У *підрозділі 1.4. “Західнополіські ентомоніми в лексикографічних працях”* визначено рівень фіксації західнополіської ентомологічної номенклатури в лексикографічних працях. Розглянуто “Словарь української мови” Б. Д. Грінченка, оскільки вважаємо його найповнішим зібранням народної лексики, в т. ч. й західнополіської, початку ХХ ст. У ньому виявлено 266 назв комах, що становить близько 0,4 % від загальної кількості слів. Інші словники пов'язані із Західним Поліссям: “Словник західнополіських говірок” Г. Л. Аркушина (165 ентомологічних назв, 1,25 % усієї лексики, представленої у словнику), “Матеріали до словника західноволинських говірок” М. М. Корзонюка (19 номенів) і “Словник поліських говорів” П. С. Лисенка (82 найменування, що становлять понад 1,5 % усієї лексики).

Назви комах розглядають у лінгвістичному або етнолінгвістичному аспекті. Об'єднання таких підходів розширює можливості дослідження представленого пласту лексики. Для характеристики поширення окремих назв необхідно застосовувати лінгвогеографічний метод, хоча окремого діалектного атласу назв комах ще не було створено.

У другому розділі **“Номінативні процеси в ентомологічній лексиці”** здійснено системний аналіз назв комах, зафіксованих на Західному Поліссі. Матеріал подано в параграфах, кожен із яких ілюструє найменування окремої комахи, їх етимологію та мотивацію. Після літературної назви вказаний латинський відповідник. Зазначено, у скількох говірках зафіксований номен та скількома найменуваннями позначена комаха (статистичні дані). Також опис ентомоніма містить мотив (мотиви) номінації та визначення моделі, де він зреалізований, наведені паралелі як з українських говорів, так і з інших слов'янських мов; коментарі респондентів подані у випадку, якщо вони допомагають розкрити мотиваційну ознаку. У процесі номінації важливими, на нашу думку, є зовнішній вигляд істоти (забарвлення, форма тіла, запах, тактильні відчуття), її поведінка, дія, звуки, які створює комаха, місце та час існування,

ставлення респондентів до істоти, віра у її сакральність. Кожен підрозділ містить ряд параграфів (усього – 52), у яких максимально висвітлено способи та мотиви номінації окремої реалії. У трьох параграфах розглянуто істот, які з наукової точки зору не належать до класу комах. Однак майже всі респонденти вважали їх саме комахами. На підставі цього наводимо найменування кліща, мокриці та павука поряд із представниками *Insecta*.

У **підрозділі 2.1.** “Загальна характеристика номінативних процесів західнополіської ентомологічної лексики” наведено критерії найменування комах. В народних віруваннях ці істоти часто ототожені з гадами та нечистою силою. Люди переважно не дають назв таким явищам, часто навіть заборонено згадувати про них уголос. Тому ряд ентомонімів (муха, оса, шершень, воша, блоха тощо) мають переважно фонетичні варіанти та незначні словотвірні різновиди назви-основи. Для решти номенів характерне багатство синонімів. Велика частина найменувань історично й семантично співвідносні як у межах певного говіркового ареалу чи окремої мови, так і в групах споріднених або й неспоріднених мов.

Підрозділ 2.2. “Народні найменування *Insecta*” містить 44 параграфи, у кожному з яких проаналізовано назви окремої комахи. Подане визначення істоти за “Словником української мови”, вказано кількість зафіксованих номенів та населені пункти, у яких вони вжиті. Після кожного ентомоніма окреслено ареал його поширення (якщо це поодинокі або спорадичні найменування – вказано конкретні н. пп.). Наведено міжговіркові та міжмовні паралелі, встановлено етимологію та мотивацію. Для прикладу подаємо § 9 “Вовчок”.

Вовчок (*Gryllotalpa gryllotalpa*) – комаха з передніми лапами, які добре пристосовані до копання і переміщення в землі; часто живе на городах та в садах і пошкоджує коріння рослин. Назви комахи зафіксовані у 136 н. пп. (див. карту 1). Найпоширеніші з них: *рак* (центральні західнополіські говірки), *рак земл'аній* || *рак земл'ані* || *рак земл'аней* || *рак зимл'аней* || *рак зимл'аній*; *тічка* (перехідні західнополісько-середньополіські говірки) || *тічка* || *тічка* || *точка* || *тучка* || *т'ючка* || *тучка*; *п'ідійід* || *п'ідійід* (північно-західна частина досліджуваного ареалу) || *підійід* || *пудійед* || *пудійід*, *п'ідійіден'* || *пудійіден'* || *пудійіден*, *п'ідрозден'*, *подійедач*; *видмédка* (переважно південні говірки) || *в'ідмédка* || *в'ідм'ід'ка*, *видмéжка* || *мидвéжка*, *видмédик* || *в'ідмáдик* || *в'ідмédик*, *медвédик* || *мидвédик* || *м'ідвédик*, *медвédка* || *мидвédка*. Інші поширені найменування: *вовчóк* || *вувчóк*, *вóвчик*, *капуст'ánка*. Спорадично фіксовані лексеми *б'іланка*, *землерóйка*, *норіца*, *пудбій*, *рако'в'иця*, *рубáк*, *точілка*, *чирвóний рак*, *чóрний рак*.

Найчастіше істота отримує назву за дією, яку виконує: *тічка*, *точілка* ← точити (пор. сер.-поліс. *тучка*), *п'ідійід*, *пудійіден'* ← під'їдати, *землерóйка* ← рити землю.

Друга модель, за якою утворені номени: “назва комахи” – “назва іншої тварини”. Виділяючи таку модель, орієнтуємося на народну зоологічну систему

координат, згідно з якою комахи не входять у клас тварин, а творять окрему групу **комахи**, що входить у більший розділ **гади** і протиставлена тваринам на основі таких особливостей, як малий розмір і множинність. Вважаємо, що в основі цієї моделі лежить певна зовнішня подібність істот: *видмédик*, *ме"двédка*, *видмéжка* (пор. у "Славянских древностях": "Назви вовчка співвідносять цю комаху з ведмедем (рос. *медвёдок*, укр. *медведик*, пол. *niedźwiadek*, луж. *tjedwedk*, болг. *мече прасе* і т.д.)..."), пор. також словац. *medvedík*, біл. *мядзведка* та словен. *medvedec* 'вид цвіркуна'; *вувчóк*; *рак*, *ра́коув'иц'а*. Старші респонденти асоціюють цю назву безпосередньо із річковим раком (*Potamobius astacus*) і переносять на комаху деякі ознаки звіра: *в'ін похóжйї до ра́ка*; *і в'ін л'ізе взад*. Часто для розрізнення зооістот використовують двокомпонентні найменування: *рак земл'ані'єї*, *чóрний рак*. Такі асоціації за подібністю мають велике значення для структури мови, адже, за словами Л. А. Москаленко, порівняння одного предмета з іншим є "одним із наймогутніших засобів пізнання світу".

На думку Ю. О. Кривошапової, семантичне перенесення назви ведмедя на комаху здійснено не за однією ознакою, а за комплексом: наявність "шерсті", місце існування (в землі) і відносно великий розмір. Найменш імовірною вважаємо другу ознаку, адже цією ознакою безпосередньо мотивована, наприклад, підляс. *крот*, чес. *krotonožka*, власне латинська назва *gryllotalpa* (*grillus* 'цвіркун', *talpa* 'кріт') і опосередковано лексеми *п'ідйїд'*, *землерóйка* тощо.

Ще одну мотиваційну групу найменувань Н. П. Дейниченко визначила "за вподобаннями": *капус'т'анка*. Однак комаха є шкідником не тільки капусти, а й інших сільськогосподарських рослин.

Не зовсім умотивованою вважаємо назву *пудбїї* (пор. пол. *podbój*). Частково простежуємо зв'язок зі значенням слова *підбїї*, зафіксованим у "Словнику української мови": "Ніша, нора і т. ін., видовбані в стіні ями". Вовчок дійсно залишає у ґрунті ходи і нори, однак вважати літературну лексему безпосереднім мотиватором не можемо.

Вовчок – одна з комах, яку в народних уявленнях співвідносять з гадами, нечистими створіннями. Часто її вважають отруйною і бояться доторкнутися: *йек в'ін укúсит'*, *то ни загóйуйиц':а* (с. Ветли Любешівського району); *йак вкúсит'*, *то сто шкур злúпиц':а*, *пóки заживé* (с. Дубечне Старовижівського району). Тому дещо дивним вважаємо факт використання комахи в народній медицині та деяких прикметах: *йїх сушéти*, *да йак на б'іркул'óз* [туберкульоз. – Л. Ш.] *слабéй то пéти чи шос' так'евó*; *трéба так пáл'ц'ами бїéти*, *шоб хл'їб удавáвс'а* (пор.: у Сербії вовчка використовують для лікування епілепсії).

У § 44 зібрані поодинокі назви окремих комах, не поширені на Західному Поліссі (ковалик, скрипун, оленка золота тощо).

За такою ж моделлю побудовані наступні підрозділи. **Підрозділ 2.3.** "Говіркові назви личинок комах", де проаналізовані найменування черв'яка (як лексеми на позначення личинки будь-якої комахи), борозняка (личинки хруща

травневого), гниди (личинки воші), гусені (личинки метелика), дротяника (личинки жука-ковалика) – ці ентомоніми мають негативну мотивацію, – личинки мурахи.

У *підрозділі 2.4. “Діалектні номени на позначення житла деяких комах”* представлено найменування мурашника, осиною гнізда й павутини. Реалії, створені людськими руками (напр., вулик) не розглянуто. Для цієї номенклатурної групи притаманна переважно нейтральна конотація, однак спорадично зафіксовано позитивну семантику, пов’язану зі сприйняттям конкретних комах, напр., *симн’а* ‘мурашник’, *с’єточка* ‘павутина’.

У *підрозділі 2.5. “Особливості мотиваційних ознак у народній ентомологічній номенклатурі”* узагальнено мотиваційні моделі, виявлені в кожному параграфі. Визначено, що ентомоніми можуть бути немотивованими (із затемненою мотивацією), мономотивованими та полімотивованими. Більшість народних ентомологічних назв мають прозору мотивацію та етимологію. Зафіксовані номени об’єднують в такі мотиваційні групи: 1. За зовнішнім виглядом: а) похідні від назв звірів: модель ‘фаунономен – ентомонім’ (*корівка*, *рабєн’к’їй вєприк* ‘сонечко семикрапкове’; *кóник* ‘коник польовий; бабка’; *свінка* ‘блощиця-солдатик’; *вовк*, *сúслик* ‘довгоносик’); модель ‘орнітонім – ентомонім’ (*зозул’ка*, *чєжик* ‘сонечко семикрапкове’; *пирип’їлка* ‘метелик’); модель ‘ентомонім – ентомонім’ (*чирвóна мура́ха* ‘блощиця-солдатик’; *ковáлик* ‘жук-гноймовик’; *ба́бка*, *чм’їл’* ‘метелик нічний’); б) за кольором (забарвленням): *жовтобру́шка* ‘сонечко семикрапкове’; *чирвóник* ‘червона мураха’; *б’їл’áнка* ‘білан капустианий’; в) за формою тіла чи його частин: *плúска* ‘блощиця’; *вусáк* ‘блощиця-солдатик’; *дрóтик*, *гвóзд’їк* ‘дротяник, личинка жука-ковалика’; *самол’от-кукуру́зник* ‘бабка’; г) за тактильними відчуттями: *папин’у́х* ‘метелик’; *попили́ця* ‘попелиця’; г) за запахом: *клоп-вон’у́чка*, *смерд’у́х* ‘блощиця-солдатик’; *вóн’аха* ‘мураха лісова’.

2. Відантропонімі найменування: а) за власними особовими іменами (чоловічими та жіночими): *катири́но’у́ка*, *ми́трик* ‘метелик’; *в’їрка*, *їві́анко*, *пéтрик*, *хвєдорко* ‘сонечко семикрапкове’; *нєст’ор* ‘коник польовий’; б) за назвами професії: *стóл’ар*, *ситáр* ‘шашіль’; *ковáл’* ‘мураха лісова’.

3. За поведінкою, дією: *скаку́н* ‘коник польовий’; *зернойїд* ‘довгоносик’; *плавúн* ‘жук-плавунець’; *щїпáвка* ‘щипавка; водяний жук’; *мукойєд* ‘довгоносик’; *кру́т’ах* ‘дротяник’.

4. За звуками, які створює (ономатопи): *свєршчик* ‘цвіркун’; *бомк* ‘овід’; *стрикоза́* ‘бабка’; *хрушч* ‘хрущ травневий’.

5. За середовищем існування: а) за місцем існування: *борозн’áк* ‘борозняк’; *мог’їл’н’їк* ‘блощиця-солдатик’; *вод’анїк* ‘жук-плавунець’; б) за часом існування: *нічка* ‘метелик нічний’; *майóвка*, *майовї́й* ‘хрущ травневий’.

6. За ставленням респондентів до комахи: *паску́цтво* ‘комахи, загальна назва’; *гад’áча му́ха* ‘бабка’; *кома́ха паршєвї́йка* ‘червона мураха’; *л’áл’очка* ‘метелик’.

7. Вказівка на зв’язок із погодою та народними віруваннями: *дошч-погóда*, *погóда*, ‘сонечко семикрапкове’; *мид’áник* ‘червоний метелик’.

8. Віра у сакральність комахи: *бóжа корóвка, бóжа ма́ти, с'в'а́та корóвка, ворóжка, до́л'а* ‘сонечко семикрапкове’; *моли́тавка* ‘метелик’; *смерт'* ‘метелик нічний’.

9. Загальні назви для будь-якої комахи та назви з уточнювальними прикметниками: *жу́чик, ку́з'ка, золота́ ку́зочка* ‘сонечко семикрапкове’; *ма́йс'киї жук* ‘хрущ травневий’; *чо́рний жук* ‘тарган’; *б'іли червйáк* ‘шашіль’.

10. Складені лексеми як наслідок римування: *жучо́к-св'ітл'ачо́к* ‘світлячок’; *пéтрик-бра́тик, со́нечко-ро́нечко, чі́нчик-пéтрик* ‘сонечко семикрапкове’; *ко́ст'ік-ма́ст'ік* ‘коник польовий’.

11. Запозичення з інших мов: *бомк* ‘овід’; *карару́к* ‘тарган’ (пол.); *кузн'éчик* ‘коник польовий’; *нас'іко́ми* ‘комахи, загальна назва’ (рос.).

12. Лексеми незрозумілої мотивації: *ве́рбочка, гу́зочка* ‘сонечко семикрапкове’; *сал'ібир* ‘хрущ травневий’; *ле́йка* ‘метелик’.

Затемнена етимологія найчастіше у найдавніших найменувань. Часто існує кілька версій мотивованості лексеми (напр., у номенів *бе́дрик, кома́р* та ін.). Новотвори, навпаки, мають прозору мотивацію.

Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що ентомологічні назви – поліфункціональний та полімотивований пласт лексики, для якого характерна чітка структурованість і творення нових номінативних одиниць за законами мови.

У третьому розділі “**Лінгвогеографічна характеристика ентомологічної лексики західнополіських говірок**” проаналізовано територіальне поширення зафіксованих ентомонімів. Територія Західного Полісся була картографована окремими дослідниками, що вивчали різні шари лексики: Г. О. Козачук – сільськогосподарська, Г. Л. Аркушин – мисливська та лексика фаунономенів, О. М. Євтушок – будівельна, Р. С. Омельковець – лікарських флорономенів, Л. Г. Пономар – назви одягу.

На основі аналізу ареального поширення назв комах було укладено “Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся”, що налічує 51 атомарну карту та 10 зведених, синтетичних. Останні окреслюють зовнішні межі західнополіського говору, зокрема західнополісько-середньополіські та західнополісько-волинські. Більшість ізолекс мають продовження в сусідніх говірках польської та білоруської мов. Оскільки берестейські та підляські говірки були обстежені обмежено, чіткої північної та західної межі досліджуваного діалекту не виявлено. На території Західного Полісся виділено окремі мікрозони: центральну, північно-західну, північно-східну, південно-східну. Простежено також межі певних ареалів: світязький, любомльсько-шацький, прибузький, камінь-каширський.

Завдяки лінгвогеографічному опису ентомологічної лексики західнополіського говору виокремлено певні групи ентомонімів за ступенем територіального поширення: 1) загальноживані; до цього виду номенів належать широко знані літературні назви та похідні від них, а також діалектні, що охоплюють переважну частину Західного Полісся: *св'ітл'ачо́к, митéлик, гу́синиця, мура́ха,*

Ум'іл', шéришин', кóник, цв'іркун, блоха́, м'іл' || мол', хрушч, дрот'áник, довгонóсик; 2) локальні номени – ентомоніми, що формують певні діалектні зони: бéдрик, пéтрик 'сонечко семикрапкове'; пирип'ілка 'метелик'; гусéниц'а 'гусінь'; кома́ха 'мураха'; палéмуда 'червона мураха'; муравéл', комаши́ник 'мурашник'; скаку́н 'коник польовий'; свéришчик 'цвіркун'; клоп 'блощиця'; прус 'рудий тарган'; борозн'áк, чирва́к 'борозняк, личинка хруща'; дрот'áнка 'дротяник'; тичка, видмédка || видмédик 'вовчок'; вовк 'довгоносик'; 3) вузьколокальні найменування – лексеми, що виділяють окремі мікрозони чи обмежені ареали: зузу́лка, бурушо́к, в'ірка 'сонечко семикрапкове'; папин'у́х, л'áл'очка 'метелик'; русáвка, ро'ба́к 'гусінь'; здре́ц'а, óгн'анка 'червона мураха'; гайно́ 'мурашник'; бу'іл 'джміль'; шириу́н, жерш 'шершень'; ко́злик, кузн'éчик 'коник польовий'; плу́са, пл'у́ска 'блощиця'; шéндил', шéришил, ситáр 'шашіль'; п'ідйі́д', рак 'вовчок'. Сюди належать також двокомпонентні номени, одна частина яких може функціонувати самотійно: шчо́дрик-бéдрик, свéдрик-бéдрик, чинчик-пéтрик, пéтрик-бра́тон'ко, со́не"чко-ро́не"чко 'сонечко семикрапкове'; чо́рна пирип'ілка 'нічний метелик'; кóник-стрибунéц' 'коник польовий'; б'ілий чирва́к 'борозняк'; дрот'ані́й чирва́к 'дротяник'; рак земл'ані́й 'вовчок'; 4) одиничні назви спорадично фіксовані; до цієї групи включаємо й синтаксичні описові конструкції: ба́бочка, вéрбочка, жидо́ўка, либédик, до́ла, бо́жа ма́ти 'сонечко семикрапкове'; жарі́нка, св'ітач 'світляк'; ле́йка, мі'етрик, катиріно'у́ка 'метелик'; н'ів'ід'і́мка, пл'у́шчик 'нічний метелик'; моті́л' на капу́сти 'білан капустяний'; капу́ст'áнка, почва́рка 'гусінь'; вон'áха, к'індрі́ца 'мураха'; жи́ежка, ме́ли́ка, пéрлиця, чирво́ник, шкаламúда 'червона мураха'; де́ка пчо́ла, запéлувач 'джміль'; ко́ст'ік-ма́ст'ік, нéст'ор 'коник польовий'.

На основі порівняльної характеристики ентомологічної лексики говірок Західного Полісся з таким же шаром лексики в інших українських говорах, а також білоруської та польської мов, визначаємо групу ентомонімів, характерних виключно західнополіським говіркам, а також дев'ять груп номенів, що мають зовнішні ізоглоси: західнополісько-волинські, західнополісько-середньополіські, західнополісько-середньополісько-волинські, західнополісько-польські, західнополісько-середньополісько-польські, західнополісько-волинсько-польські, західнополісько-білоруські, західнополісько-середньополісько-білоруські, західнополісько-білорусько-польські. Проте більшість ізоглос є власне західнополіськими, отже цей лексичний шар формують питомі джерела, а не запозичення. Власне західнополіськими вважаємо такі ентомоніми: бурушо́к, в'ірка, жидо́ўка; пирип'ілка, папин'у́х; гусéла, русáвка; óгн'анка; плу́са; шéндил', ші́лник тощо.

За даними одиничних ізоглос виділено також 15 мікроареалів: любешівський, старовижівсько-ратнівсько-берестейський, любомльсько-володимир-волинський, любомльсько-старовижівський, камінь-каширсько-старовижівсько-ковельський, ковельсько-рожищенський, луцький, ківерцівсько-рівненський, луцько-рожищенський, маневицько-володимирецький, дубровицько-сарненський,

костопільсько-березнівський, берестейський, шацько-берестейський, підлясько-берестейський.

Детальний системний аналіз народної ентомологічної лексики дає підстави для таких **висновків**.

Народні говори великою мірою зберігають старі форми і відображають інноваційні процеси, зумовлені як внутрішніми законами мови, так й екстралінгвальними факторами. Тому важливим аспектом діалектології є вивчення окремих пластів лексики певних говорів у синхронії й діахронії та лінгвогеографічний опис отриманого матеріалу.

Вивчення ентомологічної лексики спорадичне та несистемне. Однак назви комах – окрема лексико-семантична група слів, яка відрізняється від інших як у плані семантичних зв'язків між її членами, так і в плані функціонування окремих складників. Ця лексика становить інтерес також як джерело для етнолінгвістичних досліджень.

Ряд ентомонімів (*мұха, осá, шéршень, вóша, блохá* тощо) мають переважно фонетичні варіанти та незначні словотвірні модифікації. Це спричинено тим, що в народних віруваннях комахи часто ототоженні з гадами, тому люди переважно не дають найменування таким явищам, інколи навіть не згадують уголос (назви стають табуйованими, використовують евфемізми). Для решти номенів характерне багатство синонімів

Найрізноманітніші назви характерні для шашеля (56), сонечка семикрапкового (48), мурах рудих садових (40), метелика (35), вовчка та коника польового (по 23).

Етимологічний аналіз засвідчив, що більшість ентомологічних номенів належать до новішого шару лексики. Найдавніші найменування ті, що не мають різноманіття синонімів у говірках, лише незначні фонетичні (*осá, госá, вусá, óса*), словотвірні (*шéршин', ширшун', шéршил, ширшél', жери*) модифікації чи поширені означенням, що робить із родового поняття видове (*к'ін'с'ка мұха, зилéна мұха, домóва мұха*). Інші номені мають переважно чітку мотивацію. Зафіксовано випадки, коли обидва елементи мотиваційної пари (мотивоване слово та лексема-мотиватор) належать до діалектних найменувань. Ряд номенів вважаємо неологізмами в цьому пласті лексики, напр.: *стóл'ар* 'шашіль', *т'урéмичик* 'колорадський жук', *самол'ót-кукурузник* 'бабка', *пожáрн'ік* 'блощиця-солдатик'. Для таких ентомонімів найлегше визначити мотиваційні зв'язки.

Для називання комах використовують різні засоби номінації: однослівні назви (83,25 %, в тому числі – субстантивовані прикметники (близько 1 %)), двокомпонентні найменування (15 %), полікомпонентні словосполучення (0,5 %), порівняльні звороти (0,25 %), реченневі конструкції (близько 1 %). В одній говірці може функціонувати кілька синонімічних назв (часто одна з них – літературна), напр., на позначення сонечка семикрапкового: *зузұл'ка* і *жидбóука*, *бурушóк* і *в'ірка*, *бéдрик* і *бóжа корóвка*, *бéдрик* і *сóничко*. Убачаємо в цьому виразний вплив літературної мови (не завжди української), нівелювання і, отже, поступову втрату народних говіркових найменувань.

У двокомпонентних номенах означення несе основне мотиваційне навантаження, оскільки, додане переважно до родового поняття, звужує та конкретизує його значення: *к'інс'ка му́ха, чирво́на мура́ха, вод'аний жу́к, ма́йс'ки жу́к* тощо. Конкретизаторами в таких сполученнях виступають переважно іменники та прикметники.

Ентономімам властиве явище омонімії (одне найменування може позначати до шести реалій): *ко́ник* ‘кони́к польовий; ба́бка’, *све́ршчик* ‘цвіркун; кони́к польовий’, *бо́жа куро́вка* ‘сонечко семикрапкове; жу́к-рога́ч’ тощо. Родові назви інколи вживані для позначення видових: *жу́к* ‘колорадський жу́к; жу́к-гно́йовик; рога́ч; сві́тлячок; хру́щ травне́вий’.

Визначено чотири концептуальні коди номінації: зоологічний (*во́лик, сві́нка, вовк, рак*), антропологічний (*в'ірка, পে́трик, не́ст'ор; прус, швед; кова́л', пожа́рн'ік*), хронологічний (*ма́йс'ки жу́к, но́чний мите́лик*), код локусу (*борозе́н:ик, гно́йнік, мо́г'і́л'ник*).

Спорадично фіксоване протиставлення за статтю, не характерне для ентомологічної лексики: *во́лик – куро́вка, вуша́ – вошу́н, мура́ха – мураве́й, буо́ла – бу'і́л*.

Прикордонне розташування досліджуваної території та поширення говору за офіційні межі держави сприяє використанню в говірках запозичених найменувань, переважно з польської (*те́в, бомк, роба́к, пичо́ла, шоўн'іца*) та російської (*бо́жа куро́вка, клоп, кузн'е́чик*) мов. Зазначимо, що запозичень з білоруської мови не простежено. Тож ентомологічна лексика, зафіксована на Берестейщині та Підляшші, підтверджує, що західнополіський діалект української мови не обмежений офіційними кордонами.

Найчастіше діалектні найменування утворені лексико-семантичним способом (*пирип'і́лка* ‘метелик’, *ко́ник, в'ірта́л'о́тик* ‘ба́бка’, *солда́т'ік, пожа́рн'ік* ‘блощи́ця-солда́тик’, *рак, видме́дик* ‘вовчо́к’) та універбацією (*дрот'а́ник* || *дрот'а́нка* ← *дрот'аний чиря́к; майо́вка* ← *майо́вий жу́к; мид'а́ник* ← *мид'аний мите́лик*). Продуктивним є суфіксальний спосіб словотворення, причому від одного кореня може бути утворено багато нових номенів: мураш- (мурав-): *мура́шник, мурашко́віна, мурашче́н:ик, муравні́к, мураве́йн'ік, мураве́л', мураві́я, мурава́, мураве́к, мураві́с'ко* ‘мурашник’.

Завдяки лінгвогеографічному вивченню зафіксованого матеріалу було простежено межі західнополіського діалекту, зокрема східну західнополісько-середньополіську та південну західнополісько-волинську. За отриманими даними, вони проходять дещо західніше та північніше, ніж традиційно визначені у діалектології. Більшість ізолекс мають продовження в сусідніх говірках польської та білоруської мов. На основі дослідженої лексики на території Західного Полісся виділяємо такі діалектні зони: центральну, північно-західну, північно-східну, південно-східну (одиничними ізоглосами виокремлюємо північну, південну та південно-західну), а також окремі ареали: світязькі,

любомльсько-шацькі, прибузькі, камінь-каширські говірки. Часто виділені зони є неоднорідними, що пояснюємо значним впливом сусідніх мікроареалів та літературної мови.

Лінгвістичні карти показують, що більшість комах не має окремих найменувань у всіх обстежених говірках. Часто ентомоніми об'єднані в певні локуси, іноді – розпорошені без виразної локалізації. Деякі представники Insecta мають спеціальні назви тільки в одній говірці (*жук, що скрип'їт', золотій жук, жук-хл'їбойїд, жівчик, й'атрун'*).

Лінгвогеографічний аналіз дав змогу виокремити групу питома західнополіських лексем і дев'ять груп, що мають зовнішні ізоглоси. Для 48 ентомонімів виділено окремі мікрозони поширення (північну, північно-східну, північно-західну, східну, південно-східну, південну, південно-західну, центральну).

Підтримуючи тезу про можливість картографування мотиваційних ознак, виділено три типи МО, що інтегрують діалект як цілість, і сім типів МО, які диференціюють досліджуваній континуум на діалектні зони чи мікроареали.

Завдяки отриманим результатам висновуємо, що за останніх тридцять років південна межа західнополіського говору просунулася на 20–25 кілометрів північніше від загальноприйнятої лінії Володимир-Волинський – Луцьк – Рівне (див. карту 2). Однією з причин цього явища вважаємо вплив літературної мови. Західнополісько-середньополіська межа більш стала, причому на півночі пучок ізолекс розміщений компактніше, ніж на півдні.

Отже, системний опис ентомологічних назв Західного Полісся дає підстави стверджувати, що ця номенклатурна група становить невід'ємну ланку діалектної лексики, пов'язаної з живою природою. Спільність виявлена на основі мотиваційних ознак, способів і засобів номінації, метафоричного використання окремих лексем. Ентомологічна номенклатура становить відкриту групу завдяки постійним інноваціям та інтеграції в інші лексичні пласти.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИСВІТЛЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Чирук Л. М. Ентомологічна лексика у камінь-каширських та підляських говірках / Л. М. Чирук // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів “Волинь очима молодих науковців : минуле, сучасне, майбутнє”, 18–19 квітня 2007 р. : у 2-х т. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Т. 2. – С. 157–159.

2. Чирук Л. М. З історії вивчення ентомологічної лексики / Л. М. Чирук // Західнополіський діалект у загальноукраїнському і всеслов'янському контекстах / Волинь філологічна : Текст і контекст / [упоряд. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Т. 2. – С. 402–407.

3. Чирук Л. М. Говірки Південного Підляштя (на матеріалі ентомологічної лексики) / Л. М. Чирук // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції

аспірантів і студентів “Волинь очима молодих науковців : минуле, сучасне, майбутнє”, 16–17 квітня 2008 р. : у 2-х т. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – Т. 1. – С. 311–313.

4. Чирук Л. М. Ентомологічна лексика у “Словнику західнополіських говірок” Г. Л. Аркушина / Л. М. Чирук // Літопис Волині : всеукраїнський науковий часопис / [гол. ред. І. Я. Коцан, С. Радчук]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – Ч. 4. – С. 163–165.

5. Чирук Л. М. Ентомологічна лексика у західнополіській фраземіці / Л. М. Чирук // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства / Українська діалектна лексика як об’єкт словникарства та лінгвогеографії / [відп. ред. І. В. Сабадош]. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2008. – Вип. 12. – С. 211–212.

6. Чирук Л. М. Лексеми ‘павук’ і ‘павутина’ в західнополіських говірках та їх етнолінгвістичний аспект / Л. М. Чирук // Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки : Філологічні науки. Мовознавство / [гол. ред. М. В. Моклиця]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – № 10. – С. 133–136.

7. Чирук Л. М. Західнополіські назви деяких комах із подвійною та вторинною етимологією / Л. М. Чирук // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів та студентів “Волинь очима молодих науковців : минуле, сучасне, майбутнє”, 13–14 травня 2009 р. : у 3-х т. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – Т. 3. – С. 267–268.

8. Чирук Л. М. Лемківсько-західнополіські ентомологічні паралелі / Л. М. Чирук // *Studia methodologica* / Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті / [укл. С. Є. Панцьо, Н. О. Свистун]. – Тернопіль : РВВ ТНПУ ім. М. Гнатюка, 2009. – Вип. 27. – С. 126–129.

9. Чирук Л. М. Назви комах як твірні основи західнополіських прізвиськ / Л. М. Чирук // *Studia Slavistica* / Ономастика. Антропоніміка. – Ужгород, 2009. – Вип. 9. – С. 216–222.

10. Чирук Л. М. Західнополіські мікротопоніми, мотивовані ентомологічною лексикою / Л. М. Чирук // *Rozprawy slawistyczne*. 22. *Słowiańskie homonimy apelatywno-onimiczne i onimiczno-onimiczne w diachronii i synchronii* / [pod red. Stefana Warchoła]. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009. – S. 103–107.

11. Чирук Л. М. Комахи та їх символіка у художній прозі Лесі Українки / Л. М. Чирук // *Леся Українка і сучасність* : [зб. наук. праць]. – Луцьк, 2009. – Т. 5. – С. 530–537.

12. Чирук Л. М. Вовчок (*Gryllotalpa*) у західнополіській народній ентомології / Л. М. Чирук // *Західнополіські говірки в просторі та часі* / Волинь філологічна : Текст і контекст / [упоряд. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : Вежа, 2010. – Вип. 9. – С. 84–89.

13. Чирук Л. М. Назви сонечка семикрапкового в західнополіських говірках: мотиви номінації / Л. М. Чирук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки : Філологічні науки. Мовознавство. – 2010. – № 2. – С. 121–125.

14. Чирук Л. М. Коник польовий (*Locusta viridissima*) у західнополіських говірках: принципи номінації / Л. М. Чирук // Волинь–Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Вип. 22 (I). – С. 297–303.

15. Чирук Л. М. Прикордонні говірки Західного Полісся (на матеріалі назв комах) / Л. М. Чирук // Українці Холмщини і Підляшшя : історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків : [зб. наук. праць]. – Луцьк : ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2010. – Т. 2. – С. 388–395.

16. Чирук Л. М. Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся / Л. М. Чирук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 152 с.

АНОТАЦІЯ

Шуст Л. М. Ентомологічна лексика західнополіських говірок. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011.

У дисертації здійснено системний аналіз ентомонімів, зафіксованих у західнополіських говірках, виділено окремі лексико-семантичні групи, виявлено мотиваційні відношення та етимологію номенів. Простежено лексичні паралелі в інших слов'янських мовах. На основі аналізу принципів мотивації ентомологічної лексики виділено 12 мотиваційних груп та ряд підгруп, визначено, які лексеми мають ліву і праву мотивації, виявлено, що давні найменування мають затемнену етимологію, а новотвори – прозору мотивацію. Проведено лінгвогеографічний аналіз зафіксованого матеріалу, на основі якого окреслено межі західнополіського діалекту, його внутрішнє членування й окремі мікрозони. Ентомологічні назви – поліфункціональний і полімотивований пласт лексики, для якого характерна чітка структурованість і творення нових номінативних одиниць за законами мови. У науковий обіг уведено новий лексичний матеріал, який можна використати для подальших діалектологічних досліджень.

Ключові слова: ентомонім, західнополіські говірки, діалектна лексика, номінативні процеси, мотиваційна ознака, лексико-семантична група, лінгвістична географія.

АННОТАЦИЯ

Шуст Л. М. Энтомологическая лексика западнopolесского говора. –
Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Волынский национальный университет имени Леси Украинки. – Луцк, 2011.

В диссертации осуществлён системный анализ энтомонимов, зафиксированных в западнopolесском говоре. Выделены тематические группы “энтомологическая лексика” и “номены, обозначающие место жительства насекомых”. Первая включает две лексико-семантические группы – “названия насекомых” и “наименования личинок насекомых”. Энтомонимы проанализированы в отдельных параграфах по такой схеме: 1) литературное название существа; латинское соответствие; определение из “Словаря украинского языка”; 2) наименования, зафиксированные в западнopolесском говоре; 3) статистические данные о распространении и ареальном размещении отдельных номенов; 4) параллели с других славянских языков; 5) мотивационные отношения и этимология; 6) этнолингвистический материал, если он нужен для определения мотивации.

На основании анализа принципов мотивации выделено 12 мотивационных групп и ряд подгрупп. Для процессов номинации важны такие факторы: внешний вид (окраска, форма тела, запах, тактильные ощущения), поведение, действие, издаваемые звуки, место и время обитания, отношение респондентов к существу, вера в его сакральность. В дво- и многокомпонентных номенах основную мотивационную роль исполняет преимущественно вспомогательная составляющая (конкретизаторы могут быть именами существительными, именами прилагательными или глаголами). Исследовано, какие лексемы имеют левую (мотивированную определённым явлением) и правую (сама выступает мотиватором для другого объекта) мотивации. Установлено, что давние наименования имеют не чёткую этимологию, а новообразования – прозрачную мотивацию.

На основании регулярных мотивационных моделей в энтомологической лексике выделено четыре концептуальные кода: зоологический, антропологический, хронологический и код локуса.

В ряде населённых пунктов присуще параллельное использование нескольких (преимущественно двух) синонимических лексем. Одна из них чаще всего литературная. По-видимому, исследованный шар лексики постепенно олитературируют, а народные названия нивелируют.

Проведён лингвогеографический анализ зафиксированного материала, на основании которого установлены границы западнopolесского говора, его внутреннее членение и отдельные микрзоны. Определено, что за последние тридцать лет южная граница исследуемого диалекта поднялась на 20–25 километров севернее. Одной из причин этого явления считаем влияние литературного языка.

Энтомологическая номенклатура представляет собой открытую группу благодаря постоянным инновациям и интеграции в другие лексические шары. В научное обращение введён новый диалектный материал, который может быть использован для дальнейших исследований.

Ключевые слова: энтомоним, западнополесский говор, диалектная лексика, номинативные процессы, мотивационный признак, лексико-семантическая группа, лингвистическая география.

SUMMARY

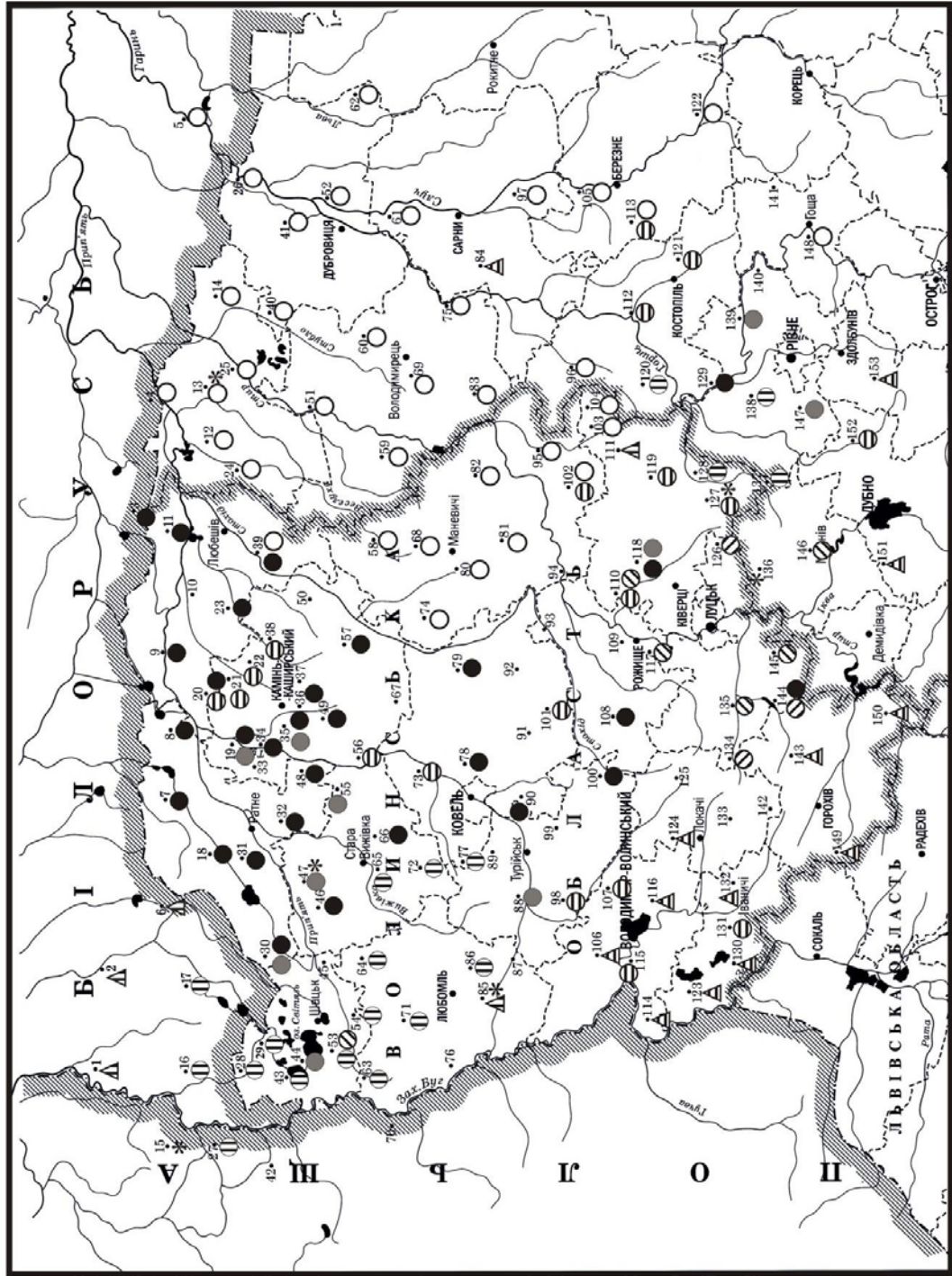
Shust L. M. Entomological Lexics of the Western Polissyan Dialect. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in the field of filology by speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Lesya Ukrainka Volyn National University. – Lutsk, 2011.

The dissertation presents the systematized description of the entomonims, fixed in the Western Polissyan dialects, determined the definite lexico-semantic groups, outlined the motivated relations and the etymology of the nomens, analyzed the lexical parallels in the other Slavonic languages. On the base of the principals' analyses of the entomological lexics, it is determined 12 motivational groups and some subgroups, it is identified, which lexemes have the left or right motivations, it is demonstrated that the ancient ones have the shadowed etymology and the new ones have clear motivation. The lingua geographical analyses of the definite material is studied on which base the ranges of the Western Polissyan dialects, the inner division and the definite microzones are outlined. Entomological notions are polyfunctional and polymotivated layer of the lexics, for which the definite structure and the new nominative words are characterized according to the language laws. The new lexical materials, which is possible to use for the further dialectological studies is introduced into the scientific usage.

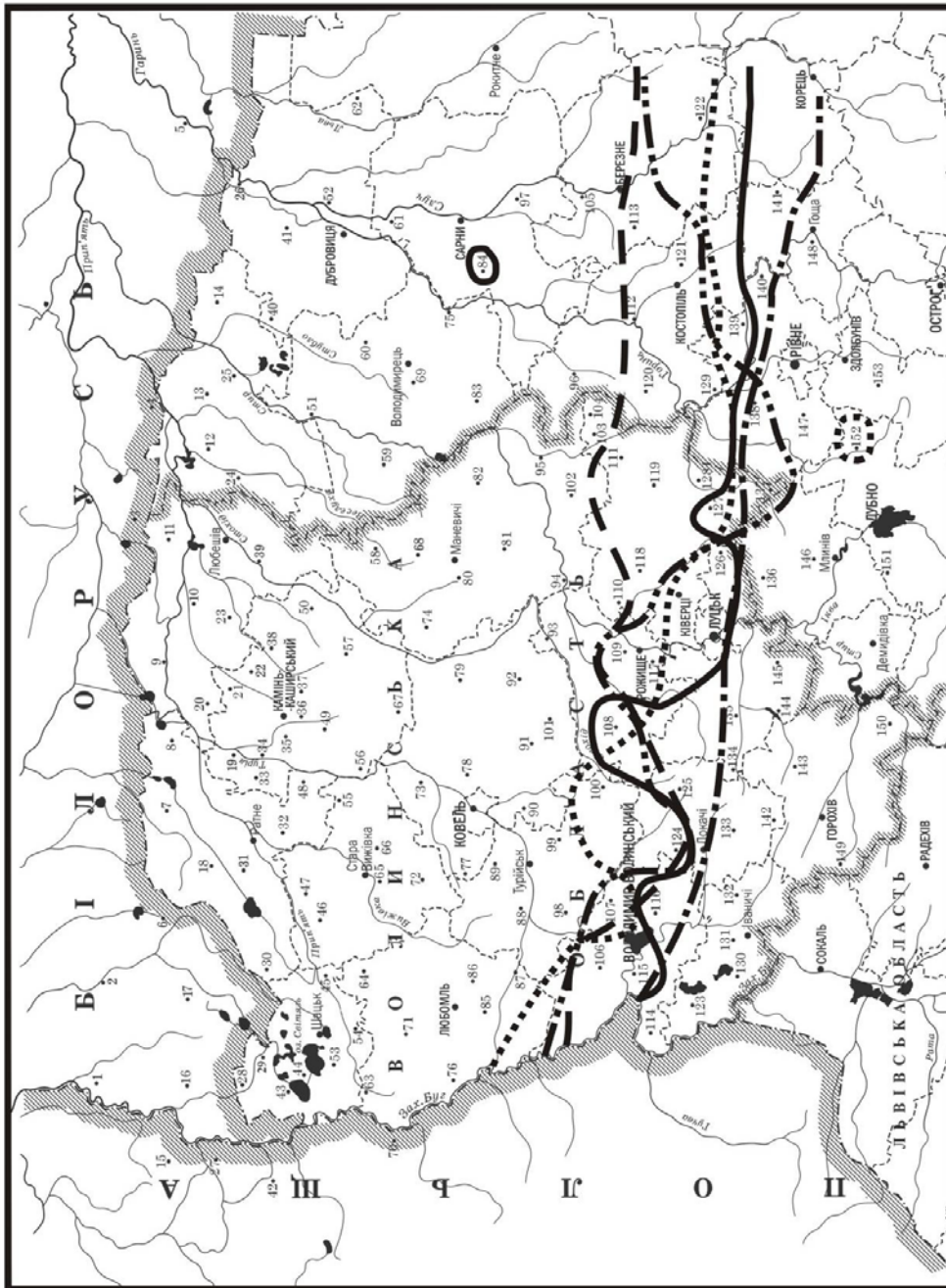
Key words: entomonim, Western Polissyan dialect, dialectical lexics, nominative processes, motivated peculiarity, lexico-semantic group, linguistic geography.

Карта 1. Вовчок

- тичка
- рак
- рак земл'а нїї
- ⊕ п'їдїїд'
- Δ п'їдїїден'
- ⊖ вид'медка
- Δ вид'медик
- ⊖ вов'чок
- ⊗ капус'танка
- * ПОДИНОКІ НАЗВИ

Карта 2. Ізолекси, які відокремлюють західнополіські говірки від волинських

- північна межа поширення назви ко'Маха 'мураха'
- - - південна межа використання номена ла'лемуда 'мураша руда садова'
- · - · північна межа вживання лексеми комаш'ник 'мурашник'
- · · · · південна межа поширення ентоніміма прус || пру'сак 'тарган рудий'
- - - - південна межа поширення найменування коник 'бабка'

Підписано до друку 05.05.2011. Формат 60×90¹/₁₆.
Обл.-вид. арк. 0,9. Ум. друк. арк. 0,9. Тираж 100 пр. Гарнітура Times.
Друкарня Волинського національного університету імені Лесі Українки.
43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13. Зам. 2500.